

અધ્યયન નિષ્પત્તિ : SS 6.6 ભારતના નકશામાં સ્થાન, સીમા, વિસ્તાર, પર્વતો, ઉચ્ચપ્રદેશો, મેદાનો, નદીઓ, રણપ્રદેશો વગેરે જેવી ભૌગોલિક લાક્ષણિકતાઓ દર્શાવે છે.

શૈક્ષણિક મુદ્દા	:	→ ભારતનું સ્થાન અને સીમા	→ ભારત : જંગલોના પ્રકાર
		→ ભારતના પ્રાકૃતિક વિભાગો	→ ભારત : વન્યજીવો
		→ ભારતની આબોહવા	

પ્રશ્ન - 1 નીચે આપેલા દરેક પ્રશ્નના ઉત્તર માટે આપેલા વિકલ્પોમાંથી સાચો વિકલ્પ શોધી ☐ માં લખો.

- ભારતનું કુલ ક્ષેત્રફળ કેટલા ચોરસ કિલોમીટર છે ? ☐ A  
(A) 32.8 લાખ (B) 38.2 લાખ  
(C) 18.8 લાખ (D) 23.8 લાખ
- નીચેના પૈકી કઈ નદી હિમાલયમાંથી નીકળતી નથી ? ☐ D  
(A) બ્રહ્મપુત્ર (B) યમુના  
(C) સતલુજ (D) કૃષ્ણા
- નર્મદા અને તાપી નદીઓ કોને મળે છે ? ☐ D  
(A) બંગાળાનો ઉપસાગર (B) હિંદ મહાસાગર  
(C) ખંભાતનો અખાત (D) અરબ સાગર
- લક્ષદ્વીપ ટાપુઓ ક્યાં આવેલ છે ? ☐ D  
(A) હિંદ મહાસાગરમાં (B) ખંભાતના અખાતમાં  
(C) બંગાળના ઉપસાગરમાં (D) અરબ સાગરમાં
- ભારતમાં ઉનાળો કયા મહિના દરમિયાન હોય છે ? ☐ A  
(A) માર્ચથી મે (B) એપ્રિલથી ઓગસ્ટ  
(C) માર્ચથી નવેમ્બર (D) જૂનથી સપ્ટેમ્બર
- ભારતની આબોહવા કેવા પ્રકારની છે ? ☐ D  
(A) સમ (B) વિષમ  
(C) સમઘાત (D) મોસમી
- નીચેનામાંથી કયા પ્રદેશમાં ઉષ્ણ કટિબંધીય વરસાદી જંગલો જોવા મળે છે ? ☐ D  
(A) છત્તીસગઢ (B) લક્ષદ્વીપ  
(C) ઉત્તરપ્રદેશ (D) અંદમાન અને નિકોબાર



8. દેવદાર, ચીડ અને પાઈન કયા પ્રકારના જંગલોના વૃક્ષો છે ?  
 (A) પર્વતીય (B) મેન્ડુવ  
 (C) વરસાદી (D) સૂકાં ઝાંખરાવાળા
9. ગુજરાતમાં ઘુડખર પ્રાણી કયા વિસ્તારમાં જોવા મળે છે ?  
 (A) બનાસકાંઠા (B) કચ્છ  
 (C) સાબરકાંઠા (D) જૂનાગઢ
10. ભારતના કયા રાજ્યોના સમુદ્રકિનારે સમુદ્રના કાચબા ઈંડાં મૂકવા આવે છે ?  
 (A) ગુજરાત અને મહારાષ્ટ્ર (B) ગુજરાત અને ગોવા  
 (C) કેરલ અને ઓડિશા (D) ગુજરાત અને ઓડિશા
11. નીચેનામાંથી કઈ ઋતુમાં ફ્લેમિંગો જેવા સ્થળાંતર કરનારા પક્ષીઓ ઉત્તરના ઠંડા પ્રદેશોથી ઓરિસ્સાના ચિલ્કા તળાવમાં ઊડીને આવે છે ?  
 (A) ઉનાળામાં (B) ચોમાસામાં  
 (C) શિયાળામાં (D) દરેક ઋતુમાં
12. ઉનાળુ વેકેશનમાં મારે એવી જગ્યાએ જવું છે જ્યાં દરિયો હોય, તો હું નીચેનામાંથી કયા રાજ્યની મુલાકાત લઈશ ?  
 (A) બિહાર (B) તામિલનાડુ  
 (C) મધ્યપ્રદેશ (D) હિમાચલપ્રદેશ

A

B

D

C

B

પ્રશ્ન - 2 (A) યોગ્ય શબ્દો વડે નીચેનાં વિધાનોની ખાલી જગ્યાઓ પૂરો.

1. ભારતની ઉત્તર-દક્ષિણ લંબાઈ આશરે 3214 કિમી છે.
2. દક્ષિણ ઉચ્ચપ્રદેશનો આકાર ઊંધા ત્રિકોણ જેવો છે.
3. ભારતમાં શિયાળા ની ઋતુ દરમિયાન દિવસો ટૂંકા હોય છે.
4. ગંગા નદીના મુખત્રિકોણ પ્રદેશમાં સુદેશી નામના વૃક્ષો થાય છે.
5. જૈવ આરક્ષિત ક્ષેત્રની રચના ચાંતરપટ્ટી માપદંડો મુજબ કરવામાં આવે છે.

(B) મને ઓળખો.

1. હું ભારત દેશનું રાષ્ટ્રીય પ્રાણી છું. વાઘ
2. એક શિંગી ભારતીય ગેંડા મારા જંગલમાં જોવા મળે છે. બરન
3. હું વિશ્વનું સૌથી ઊંચું શિખર છું. માઉન્ટ એવરેસ્ટ
4. હું સમગ્ર વિશ્વમાં માત્ર ગુજરાતના ગીરના જંગલોમાં જ જોવા મળું છું. સિંહી



(C) નીચેના દરેક વિધાનના ખોટાં શબ્દ પર છેકો મારી વિધાન ખરું બનાવો.

1. કાવેરી / કૃષ્ણા નદીએ મુખત્રિકોણ પ્રદેશ બનાવ્યો છે. બેંગ્લોર ભારતનું સાચું છે.
2. ભારતમાં ચોમાસું / શિયાળો વરસાદની ઋતુ છે.
3. સુરસાન / મોર ભારતનું રાષ્ટ્રીય પક્ષી છે.
4. સમુદ્રી બલુન / અભયારણ્યમાં પાલતું પશુઓને મંજૂરી બાદ ચરાવવાની છૂટ હોય છે.
5. જમીન / આબોહવાના આધારે જ વનસ્પતિના પ્રકાર પાડવામાં આવેલા છે.

પ્રશ્ન - 3 (A) નીચેનાં પ્રશ્નોના ઉત્તર એક-બે વાક્યોમાં લખો.

1. હિમાલયની દક્ષિણે આવેલ મેદાન કઈ કઈ નદીઓએ બનાવ્યું છે? હિમાલયની દક્ષિણે આવેલ મેદાન ગંડાક, સતલુજ, યમુના, બ્રહ્મપુત્ર અને તેની શાખાઓ.
2. ગુજરાતમાં યાયાવર પક્ષીઓ ક્યાં ક્યાં સ્થળે આવે છે? જાળસરીવર, ખીજડીયા, પીળ, કાશીદેવ તરીકે ઓળખાયેલાં સ્થળોએ આવે છે.
3. ભારતની પૂર્વ-પશ્ચિમ પહોળાઈ કેટલા કિલોમીટર છે? ભારતની પૂર્વ-પશ્ચિમ પહોળાઈ આશરે 2933 કિલોમીટર છે.
4. 'સુંદરવન' નામનો વિશાળ મુખત્રિકોણ પ્રદેશ કઈ નદીઓએ બનાવ્યો છે? સુંદરવન નામનો વિશાળ મુખત્રિકોણ પૂર્ણા નદી અને બ્રહ્મપુત્ર નદીઓ બનાવેલો છે.
5. આબોહવા કોને કહે છે? ઊંઘ પાણી સ્થળોમાં ફલામણમાં જાણીતી આશરે 30 વર્ષની સરેરાશ પરિસ્થિતિની આબોહવા કહે છે.
6. ગુજરાતમાં વરસાદનું પ્રમાણ શાથી ઓછું છે? ગુજરાતમાં સીતા પર્વતો નથી, આમ, ગુજરાતમાં સોસની પહોળાઈ માર્ગમાં પર્વતો ન આવવાથી વરસાદનું પ્રમાણ ઓછું છે.
7. ભારતમાં ઉષ્ણ કટિબંધીય પાનખર જંગલોમાં કયા કયા વૃક્ષો જોવા મળે છે? ભારતમાં ઉષ્ણ કટિબંધીય પાનખર જંગલોમાં સાગ, સાલ, સીસમ, વાંસ, સુકો, લીમડો.
8. ચેરનું લાકડું કઈ રીતે ઉપયોગી છે? ચેરનું લાકડું બનાવવા તરીકે ઉપયોગી છે.



9. આપણા દેશનાં જંગલોમાં કયા કયા વન્યજીવો વસે છે? ચાપલા, દેશી, જંગલીના સસાળ, વાગીના, પાળીશો, તાવિદા પક્ષીઓ, જળસરો, ઉભયચુલીશો, શીશી, શીશીઓ.
10. તમારો મિત્ર રાજસ્થાનથી આવ્યો છે. તમે આપણા રાજ્યમાં તેને કયા કયા અભયારણ્યોની મુલાકાતે લઈ જશે? (1) વાલ્મીકી અભયારણ્ય (2) તાલસરોવાર પક્ષી અભયારણ્ય.

(B) બંધ બેસતાં જોડકાં રચો.

વિભાગ - અ	ઉત્તર	વિભાગ - બ
1. એક શિંગી ભારતીય ગેંડા	1. - B	(A) ગીરના જંગલો
2. સમુદ્રના કાચબા	2. - E	(B) અસમ
3. યાયાવર પક્ષીઓ	3. - D	(C) કેરલ અને કર્ણાટક
4. એશિયાઈ સિંહ	4. - A	(D) નળસરોવર
5. હાથીઓ	5. - C	(E) ઓડિશાનો સમુદ્ર કિનારો

પ્રશ્ન - 4 નીચેનાં પ્રશ્નોના ઉત્તર બે-ત્રણ વાક્યોમાં લખો.

1. જંગલોના આર્થિક ફાયદા જણાવો. (1) જંગલની મુખ્ય પેદાશ લાકડું છે. જંગલોમાંથી ચામડા, ચાલ અને કીસમની જેવાં મજબૂત અને 2500 દરમિયાનની લાકડી મળે (2) બાવળ અને ખેર જેવા વૃક્ષોનું લાકડું વ્યવસાય તરીકે વપરાય છે. (3) જંગલની વિવિધ પુષ્કણી વનસ્પતિ ઔષધી તરીકે વપરાય છે.
2. જંગલોના પર્યાવરણીય ફાયદા જણાવો. (1) જંગલો ક્લોરોફીલ કાર્બન ડાયોક્સાઇડ જેવા હાનિકારક વાયુનું શોષણ કરી પાણદારી રેગ્યુલેશન વાયુ રમાય છે. આ રીતે તે વાતાવરણને શુદ્ધ રાખે છે. (2) જંગલો વાતાવરણને ઠંડુ રાખી વરસાદ લાવવા માંડાયેલા છે. (3) જંગલો પવન અને વરસાદથી થતું જમીનનું ઘોળાણ રોકાયે છે. (4) તે વન્ય જીવોને કુદરતી રહેઠાણ પૂરું પાડે છે.



3. જૈવ આરક્ષિત ક્ષેત્ર એટલે શું? જૈવઆરક્ષિત ક્ષેત્રોની રચના રાષ્ટ્રીય સાયદંડો મુજબ કરવામાં આવે છે. અહીં બહારની બધી માનવીય પ્રવૃત્તિઓ પર સંપૂર્ણ પ્રતિબંધ હોય છે. ગુજરાતમાં કરદાનું આંશિક ક્ષેત્ર અને નિલગિરિ જૈવઆરક્ષિત ક્ષેત્રો છે.
4. ઉષ્ણ કટિબંધીય પાનખર જંગલોની મુખ્ય વિશેષતા કઈ છે? ઉષ્ણ કટિબંધીય પાનખર જંગલોની મુખ્ય વિશેષતા એ છે કે પાનખર ઋતુમાં 6 થી 8 અઠવાડિયાં દરમિયાન અહીંના લૂકો પોતાના બધાં પાંદડાં ખેંચી નાખે છે.
5. ભારતમાં ભરતીના જંગલો (મેન્થુવ) ક્યાં આવેલા છે? ભારતમાં ભરતીના જંગલો પશ્ચિમ બંગાળમાં ગંગા અને બ્રહ્મપુત્ર નદીઓએ બનાવેલા મુખત્રિકોણ પ્રદેશમાં તેમજ ગુજરાતના તથા અંદમાન અને નિકોબાર દાપુઓના દરિયાકિનારે આવેલા છે.

પ્રશ્ન - 5 નીચે આપેલા પારિભાષિક શબ્દોની સમજૂતી આપો.

1. વન્યજીવો મનુષ્ય પર આધાર રાખ્યા વિના કુદરતમાં સ્વતંત્ર રીતે જીવતાં પ્રાણીઓ 'વન્યજીવ' કહેવાય છે.
2. અભયારણ્ય જેમના સાથે વિનાશનું ભેદન થાય એવા વન્યજીવોના સંરક્ષણ અને સંવર્ધન માટે સુરક્ષિત કરાયેલ વિસ્તાર.
3. રાષ્ટ્રીય ઉદ્યાન 'રાષ્ટ્રીય ઉદ્યાન' એ કુદરતી વનસ્પતિ, વન્યજીવો, કુદરતી સૌંદર્યના સ્થળો તેમજ રાષ્ટ્રીય મહત્વનાં સ્થળોની જાળવણી માટેના સુરક્ષિત વિસ્તાર.
4. યાચાવર પક્ષીઓ યાચાવરપક્ષીઓ એટલે ભટકતા પક્ષીઓ, શિયાળામાં જળપ્લાવિત ક્ષેત્રોમાં ફર ફરતી આ પક્ષીઓ આવે છે.
5. પાનખર ઋતુ જે ઋતુમાં વનસ્પતિનાં પાંદડાં ખરી મચ તેને પાનખર ઋતુ કહેવાય. આપણે ન્યાં મહા અને હાગલ માસ દરમિયાન લૂકો પોતાના પાંદડાં ખેંચી નાખે છે.



## પ્રશ્ન - 6 દૂંકનોંધ લખો.

1. ભારતની આબોહવા અને ઋતુ વાતાવરણમાં થતા ચેજિંદા ફેરફારને હવામાન કહે છે. ભારતમાં મુખ્યત્વે નીચે સુચવેલી ઋતુઓ અનુભવાય છે.
- (i) શિયાળો :- શિયાળો ઇંડોની ઋતુ છે. ડિસેમ્બરથી ફેબ્રુઆરી માસ દરમિયાન ભારતમાં શિયાળો અનુભવાય છે.
- (ii) ઉનાળો :- ઉનાળો અપ્રેલનારો ગરમીની ઋતુ છે. માર્ચથી મે માસ દરમિયાન ઉનાળો અનુભવાય છે.
- (iii) ચોમાસું :- ચોમાસું વરસાદની ઋતુ છે. વૈશ્વવ્યાપક દિશામાંથી આવતો ભેજવાળો વલન વરસાદ લાવે છે.
- (iv) ઓક્ટોબરથી નવેમ્બર મહિના દરમિયાન પાછો ફરતા મોસમી વલનોની ઋતુ (શરદ ઋતુ) અનુભવાય છે.

પ્રશ્ન - 7 નીચેના શબ્દ ચોરસમાં કેટલાક પર્વતો અને કેટલીક નદીઓના નામ છૂપાવેલાં છે તે શોધીને લખો.

વ	મ	હા	કા	મે	ત	કું	પણા	ય	સા
સા	મં	ર	વે	પા	વા	ગ	ઢ	વા	ત
ગો	દા	વ	રી	મો	બ્ર	ભ	પુ	ત્ર	પુ
જ	કી	લ	રે	સા	પુ	તા	રા	ક	ડા
કા	ની	લ	ગિ	રી	સ	હ	યા	દ્રી	ગં
જો	તા	પી	ર	વી	ગો	મ	છ	ચં	ડ
હું	ય	મુ	ના	ર	મ	ચી	ના	બ	કી
ગ	ય	સ	ર	સ્વ	તી	તે	જે	લ	મ
ર	ન	મં	દા	અ	ર	વ	લ્લી	રા	જ
ગં	ગા	રી	ચો	ટી	લા	મ	ના	સિં	ધુ

સાપુતાઈ

અમરવતી

સાતપુડી

પાવાગઢ

નીલગીરી

અરવલ્લી

વેંગુના

લાપર

કુરુગા

ગીદાવરી

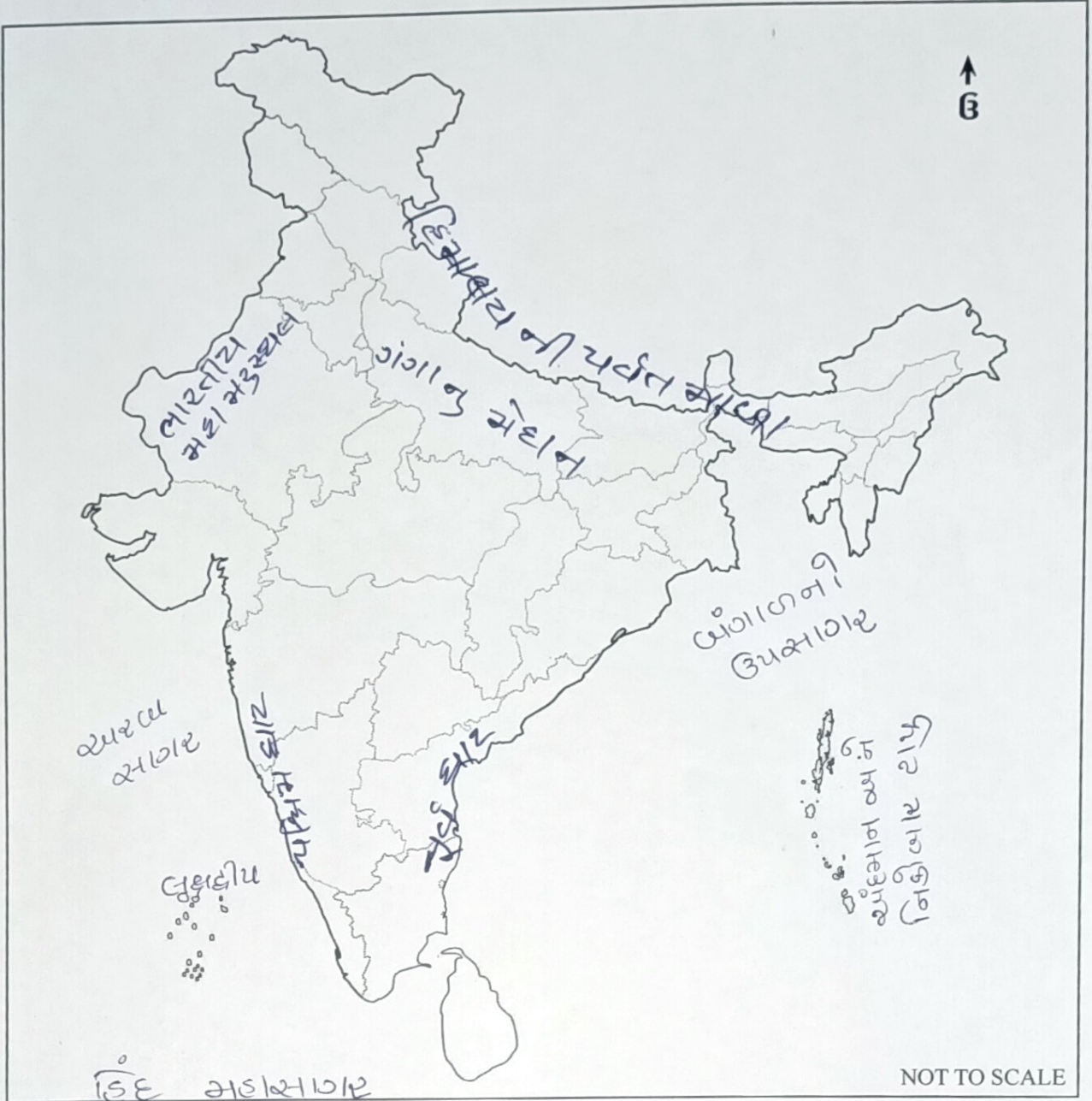
બ્રહ્મપુત્ર

નર્મદા



પ્રશ્ન - 8 નીચે આપેલ વિગતોને ભારતના રેખાંકિત નકશામાં યોગ્ય સ્થાને દર્શાવો.

- |                        |                    |                             |
|------------------------|--------------------|-----------------------------|
| (1) હિંદ મહાસાગર       | (2) બંગાળનો ઉપસાગર | (3) હિમાલય પર્વતમાળા        |
| (4) પૂર્વઘાટ           | (5) લક્ષદ્વીપ      | (6) અંદમાન અને નિકોબાર ટાપુ |
| (7) ગંગાનું મેદાન      | (8) પશ્ચિમઘાટ      | (9) અરબ સાગર                |
| (10) ભારતીય મહામરુસ્થલ |                    |                             |



## પ્રશ્ન - 9 માગ્યા મુજબ નીચે આપેલ પ્રવૃત્તિ કરો.

1. જંગલોના વિનાશ થવાથી થતી અસરો વિશે 'વક્તૃત્વ સ્પર્ધા'નું આયોજન કરો.
2. તમને ગમતી બે ઔષધીય વનસ્પતિનું ચિત્ર ચોટાડીને તેનું નામ અને ઉપયોગ લખો.



નામ : તુલસી

ઉપયોગ : શરદી, ખાસી અને  
ફફડના રોગો માટે ખુબજ  
ગુણકારી છે.



નામ : અમરમા

ઉપયોગ : શીખરસ, તોસ, અપચો  
એસનસંત્રના રોગો વગેરે  
માટે ઉપયોગી છે.

## SCE મૂલ્યાંકન

ક્રમ	અધ્યયન નિષ્પત્તિ	SCE મૂલ્યાંકન			ગુણ
		x	?	✓	
SS 6.6	ભારતના નકશામાં સ્થાન, સીમા, વિસ્તાર, પર્વતો, ઉચ્ચપ્રદેશો, મેદાનો, નદીઓ, રણપ્રદેશો વગેરે જેવી ભૌગોલિક લાક્ષણિકતાઓ દર્શાવે છે.				

વાલીની સહી : .....

શિક્ષકની સહી : .....

તારીખ : .....